

**ГАЗИФІКАЦІЯ НЕКОНДИЦІЙНОГО
ВУГІЛЛЯ ЛЬВІВСЬКО-ВОЛИНСЬКОГО
БАСЕЙНУ**

© 2010 Брик Д.В., к.т.н.,
Стефаник Ю.В., д.т.н. (ІТТК НАНУ)

На стендовій установці досліджено процес піролітичної газифікації некондиційного сапропелітового вугілля Львівсько-Волинського вугільного басейну, які становлять до 30 % загального видобутку вугільної маси, але внаслідок своєї високої зольності складаються у відвали.

There is investigated on a model plant the gasification process of the Lvivs'ko-Volyns'kyi coal basin sapropelites which represent to 30 % of outputs but in consequence of their inconditionity find in the dumps.

Ключові слова: вугілля, сапропеліти, ресурси, вугільний басейн, стендова модельна установка, газифікація, модель вугільного пласта, генераторний газ, смола.

З середини ХХ століття спостерігається поступовий перехід від початкового джерела промислової енергії – вугілля – до нафти, газу, та, частково, атомної енергетики. Однак незабаром окреслились перспективи вичерпання цих джерел, не говорячи вже про мінливість їх цін, зумовлену економічними та політичними кризами. Тому можна вважати, що вугілля, світових запасів якого згідно з оцінками повинно вистарчити на декілька сотень років, ще довго буде залишатись основним джерелом енергії. Проте, одночасно варто враховувати, що його запаси розташовані нерівномірно (особливо це стосується родовищ дешевого відкритого видобутку). В той же час в Україні на сьогодні значно вичерпані найбільш доступні потужні шари вугілля і тепер в експлуатацію вводяться поклади вугілля меншої потужності, що призводить до значних домішок у товарному вугіллі негорючих компонентів пустої породи і, як наслідок, зниження його кондиційності, а в результаті – до появи труднощів при експлуатації.

Одним із доцільних методів використання некондиційного високозольного вугілля є його газифікація. Це також відноситься і до можливості практичного використання такого некондиційного палива, як засолене вугілля [1]. При перетворенні вугілля у суміш горючих газів і її наступному транспортуванні по газопроводах відпадає необхідність у перевезенні значних кількостей баластної пустої породи та полегшуються умови експлуатації енергетичних установок. Крім того, суттєво покращуються екологічні якості такого виду палива. Адже у вугіллі, як правило, міститься значна кількість сірки (до 10 %), як зв'язаної з органічною його частиною, так і піритної чи сульфатної, яка в процесі спалювання перетворюється в діоксид сірки SO₂ [2]. Наприклад, відомо, що в результаті спалювання значної кількості бурого вугілля з великим вмістом сірки на енергетично-хімічному комбінаті "Die schwarze Pumpe" (Мерзебург, Східна Німеччина) у 1950-1980 роках були значно пошкоджені карпатські ліси, особливо смерекові, від Чехії до галицьких Карпат. Незважаючи на численні напрацювання та патенти в галузі очистки газів при спалюванні вугілля в енергетичних установках, ефективність такої очистки дотепер екологічно незадовільна. В той же час, очистка газів з установок газифікації може бути здійснена куди легше, як завдяки значно меншому їх об'єму, так і нижчій температурі.

Нами було експериментально досліджено можливості газифікації такого високозольного палива, як сапропелітове вугілля Львівсько-Волинського басейну (ЛВБ), котре внаслідок високої зольності (50 % і більше), вважається некондиційним, часто відноситься до вугільних сланців, а при видобутку з гумусовим вугіллям його, як правило, складають у відвали разом з пустою породою. Крім того, при нагріванні воно виділяє відносно багато первинної смоли, що утруднює його спалювання в печах – але в той же час це є перевагою при газифікації, тому що смола є цінним продуктом для хімічної промисловості.

Так, сапропеліти Межиріченського та Забузького родовищ ЛВБ при 2 % вологи вміщують золи на суху масу (A^d) до 42 %, при цьому вони характеризуються значним виходом летких V^{daf} – до 46-57 %, досить високою теплою згоряння – в середньому 33 МДж/кг. Такі характеристики дозволяють вважати їх потенційно цінною сировиною для газифікації.

За приблизними даними запаси сапропелітового вугілля нараховують більше 0,1 млрд. т.[3]. В межах басейну дане вугілля залягає в інтервалі глибин від 200 до 1300 м. В продуктивній товщі нижнього і середнього карбону нараховується біля 30 пластів і пропластків сапропелітів, із яких майже 20 найбільш потужних знаходяться в розрізі серпуховського ярусу. Найбільш насичений пластами сапропелітів розріз в південній частині басейну, зокрема в Забузькому та Межиріченському вуглепромислових районах. Потужність пластів сапропелітів лежить в межах 0,5-1,0 м, в окремих місцях вона зростає до 1,5 м і навіть до 2,65 м (пласт п7^В, свердловина 2174, Забузький вуглепромисловий район).

Петрографічними дослідженнями [3] встановлено, що в басейні найбільш широко розповсюджене вугілля групи сапрогумолітів.

Вугілля класу гуміто-сапропелітів зустрічається рідше, а вугілля класу сапропелітів має обмежене розповсюдження. Перераховані генетичні типи сапропелітового вугілля відрізняються між собою не тільки за петрографічними ознаками, але й за хіміко-технологічними властивостями (табл. 1). В басейні сапропеліти представлені переважно богхедами. Неорганічна складова сапропелітового вугілля в основному репрезентована тонкодисперсним глинистим матеріалом і вкрапленнями мінералів: каоліном, кварцем, піритом і сидеритом.

Зола сапропелітів має наступний склад, % за масою: SiO_2 – 15,1-61,9; TiO_2 – 0,2-0,4; Al_2O_3 – 15,2-39,9; Fe_2O_3 – 5,0-43,3; CaO – 0,4-9,7; MgO – 0,1-7,9; SO_3 – 0,6-3,0.

Необхідно відзначити, що в золі сапропелітів ЛВБ зафіксовано 29 мікроелементів, в т.ч. з числа рідкісних та розсіяних: галій, германій, молібден, титан, берилій, лантан, нікель, ітрій, цирконій.

Технічний аналіз сапропелітового вугілля ЛВБ по пластах наведено в табл. 2.

За даними [3], елементний склад сапропелітів ЛВБ на горючу масу є наступним, %: С – 77,8-83,8; Н – 5,3-7,6; N – 1,5-1,8; S – 0,9-1,0; O – 7,0-8,5.

Таблиця 1

Хіміко-технологічні характеристики окремих генетичних типів сапропелітів ЛВБ [3]

Клас	Генетичний тип	Технічний аналіз, %				Елементний склад, %				Вихід первинної смоли, %	Витяжка бітумінів, %	Теплота згоряння, МДж/кг, Q_b	Насипна вага, кг/дм ³	Питома вага, кг/дм ³
		W^a	A^d	S_t^{daf}	V^{daf}	С	Н	N	O					
Сапропеліти	Богхедовий	0,6-1,3	5,8-23,0	3,2	46,2-67,4	81,9-82,3	7,1-8,85	-	7,0-8,8	25,1-40,0	1,2-1,5	31,2-37,2	1,27-1,34	1,33-1,48
Гуміто-сапропеліти	Черемхівий	1,5-1,6	19,4-33,5	1,4-4,8	45,6-57,4	67,01-81,7	6,1-7,0	1,4	8,2-15,0	18,7-23,3	1,3-3,2	33,3-34,2	1,4-1,6	-
Сапропеліто-гуміти	Кеннелевий	1,2-2,0	12,6-42,5	2,7-5,6	46,0-53,0	75,7-78,3	5,3-6,5	1,42	9,2-17,2	9,7-18,1	0,3-2,5	29,2-32,5	1,42	1,69
Сапропелітові аргеліти		1,48	49,5-64,3	0,4-3,8	29,0-39,7	-	-	-	-	0,5-11,5	0,6-1,0	6,4-16,2	1,5-2,6	2,52

Таблиця 2

Результати аналізу деяких пластів сапропелітового вугілля ЛВБ [3]

Пласт	Технічний аналіз, %					Напівкоксування (суха перегонка)			Характеристика коксового залишку	Вміст фенолів у смолі
	W ^a	A ^d	V ^{daf}	S _t ^d	Q _o ^{daf} , МДж/кг	Витяжка бітумів, %	Первинна смола, %	Напівкокс		
n ₇ ^н	0,2-2,1	6,1-22,0	41,6-55,1	2,2-3,9	29,3-37,3	-	-	-	спікливий, не спучений	-
n ₇	0,5-3,7	6,8-36,6	49,0-73,0	0,5-3,1	20,1 -34,4	-	11,3-20,2	66,7-68,8	спікливий, не спучений	-
n ₇ ^в	0,7-3,6	9,9-37,0	42,0-61,7	0,6-3,2	20,5 -33,5	0,6-1,1	5,4-21,2	71,8-86,3	спікливий, не спучений	-
n ₈	0,4-3,4	17,5-40,0	42,7	0,16-2,1	18,4 -34,4	-	до 16	77,0-89,2	порошкоподібний	до 38 % як виняток
n ₈ ^в	0,7-2,3	5,8-30,1	41,7-62,4	1,2-7,8	28,1 -37,3	0,3-2,0	-	-	порошкоподібний	-
n ₉	1,2-2,3	17,9-36,7	30,2-51,2	2,9-8,5	27,8 -33,9	0,7-1,3	0,6-9,7	77,2-90,2	-	-
n ₁₂	0,8-2,1	42,6-44,3	39,4-51,4	0,3-1,1	17,3 -34,2	-	-	-	-	-

Стосовно первинної смоли, то з богхедів виділяється 25,1-40,0 %, а з кенель-богхедів і богхедів-кенелів – 18,7-23,3 %.

В роботі [4] теж наводиться характеристика сапропелітового вугілля, а саме, %: вологість

(W^a) – 0,8-2,7; зольність (A^d) – 40,6-56,3; вихід летких на горючу масу (V^{daf}) – 37,5-44,9; вміст сірки на суху масу (S_t^d) – 0,5-3,0. Для чотирьох шахт ЛВБ характеристика сапропелітів наведена в табл. 3.

Таблиця 3

Характеристика (технічний аналіз і продукти коксування) проб сапропелітового вугілля чотирьох Великомоствіських (“ВМ”) шахт ЛВБ [4]

№ проб	Шахта	W ^a , %	A ^d , %	V ^a , %	S _t ^d , %	Питома вага, кг/дм ³	Вихід продуктів напівкоксування за масою, %			
							Смола	Надсмоляна вода	Напівкокс	Газ + втрати
1	“ВМ” №1	0,94	40,2	26,0	2,3	1,8	7,0	3,5	82,0	7,5
2		1,26	41,8	25,6	2,4	1,8	1,6	8,4	82,4	7,6
1	“ВМ” №2	1,14	54,5	19,3	2,5	2,1	1,2	6,0	82,4	10,4
2		1,37	55,5	19,0	2,6	2,0	0,8	7,6	80,8	10,8
1	“ВМ” №3	2,12	44,6	20,9	0,8	1,9	1,2	6,4	87,5	4,9
2		2,19	44,3	20,0	0,6	1,8	1,0	5,0	84,2	10,0
1	“ВМ” №7	0,84	44,5	20,9	2,9	2,0	1,6	8,2	84,0	6,2
2		0,77	44,3	21,2	3,0	1,9	0,8	6,4	86,4	6,4

Елементний склад горючої маси, %: С – 81,9-82,3; Н – 7,1-8,9; О – 7,0-8,8.

При напівкоксуванні в реакторі Фішера вихід смол за масою змінюється в межах 2,0-7,0 %. Середній вихід смол на органічну масу (згідно з розрахунком [4]) складає 56 %. Отримана смола напівкоксування має теплоту згоряння (Q) – 16,0 МДж/кг [3].

Наявні дані лабораторних досліджень, виконані УХІНом [5], показують, що сапропелітове вугілля ЛВБ відрізняється від гумусового підвищеним вмістом водню (до 8 %), значно вишим виходом летких на горючу масу (до 52 %). При коксуванні воно виділяє багато первинної смоли, що затруднює їх спалювання в топках котлів.

Вміст петрографічних мікрокомпонентів групи вітриніту складає близько 27 %, тобто майже втричі більше, ніж у звичайному гумусовому вугіллі басейну, що вказує на особливу цінність сапропелітового вугілля ЛВБ як хімічної сировини.

Експериментальні дослідження процесу газифікації сапропелітового вугілля ЛВБ на стендовій установці

Установка для термічної переробки твердих палив була нами розроблена і захищена свідоцтвом на винахід [6]. Така установка може застосовуватись як для вивчення процесу в наземних умовах, так і для моделювання підземної газифікації. Схема стендової установки газифікації приведена на рис. 1, а її загальний вигляд – на рис. 2.

Установка складається з вертикального циліндричного реактора-газогенератора 1, футерованого всередині шамотною цеглою, який закритий з двох боків фланцями. В камеру газифікації подається дуття через лінію 13 і (або) лінію А. Одержаний горючий газ через лінію відбору 14 поступає на раптове охолодження в скруббер 8, в який подається технічна вода з лінії В, котра виводиться в лінію відпрацьованої води Е. Частково охолоджений газ поступає для подальшого охолодження в холодильник 9, з якого йде у лінію готової продукції D і на спалювання. Розпалення вугілля в камері горіння

проводиться зверху газогенератора газовим дифузійним пальником 15, котрий працює на суміші природного газу і повітря. Останнє подається компресором 10. Дифузійний пальник має великий діапазон стійких режимів роботи – від нестачі повітря ($\alpha = 0,1$) до його надлишку ($\alpha = 5,0$).

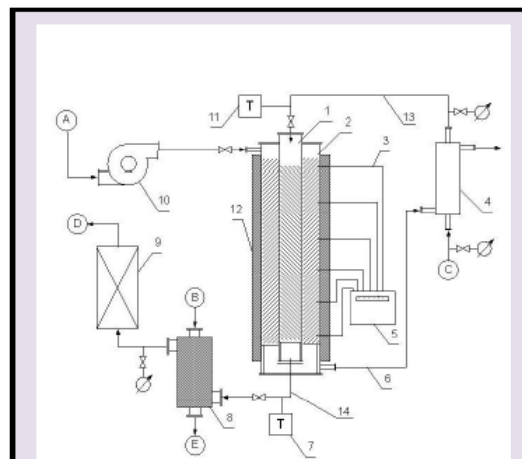

Рис. 1 Схема установки для термічної переробки твердих палив

Подача повітря як реагента теж здійснюється компресором 10 і контролюється витратимірювачем КСД-3. Гарячі цільові гази по лінії 6 частково направляють в теплообмінник 4, де підготована вода, яка поступає по лінії С, перетворюється у водяний пар для потреб газифікації. Для контролю теплового режиму процесу горіння в камеру газифікації вмонтовано шість термопар 3, які підключені до вимірювального приладу 5. Температура водяної пари або води, що поступає на газифікацію, вимірюється термопарою 11, температура отриманого синтез-газу вимірюється термопарою 7. Тиск водяної пари або води контролюється манометром. подача підготованої води для дуття здійснюється насосом з лінії С. Кількість отриманого газу вимірюється витратимірювачем.

Рис. 2 Загальний вигляд установки для термічної переробки твердих палив

Методика проведення експериментальних досліджень

Моделлю подрібненого вугільного пласта є реактор 1 і (з зовнішнім діаметром 0,575 м і висотою 3 м), який завантажений попередньо подрібненим твердим паливом (вугіллям, горючим сланцем, тощо).

Після завантаження і, наприклад, запалювання вугілля зверху газогенератора в зоні горіння і досягнення необхідної температури близько 900-1000 °С, паливник відключається і процес газифікації, а також утворення газу проходить зверху вниз. Після розігріву всього об'єму вугілля переходять на нагнітання власне газифікуючих реагентів (повітря, води, суміші повітря з водою та ін.) з веденням процесу термодеструкції при температурі порядку 1000-1100 °С. Пересування фронту високотемпературної зони по висоті газогенератора, яке проходить в міру вигорання органічної речовини, контролюється шістьма термопарами (крок 0,5 м). В ході експерименту фіксуються всі необхідні

технологічні параметри (тиск, температура, витрата повітря, кількість поданої води, кількість газових та рідких продуктів реакції). Проби генераторного газу відбираються з інтервалом 20-30 хв. Після завершення експерименту припиняють подачу дуття, дають можливість охолонути газогенератору, вивантажують і зважують золу, яка залишилася, а також визначають сумарну кількість смоли, підсмольної води та генераторного газу. Визначають вагу вуглецю, що не прореагував.

Компресор типу ПКС-3,5 продуктивністю 250 м³/год. використовується для подачі повітря як в реактор під тиском до 0,7 МПа, так і на паливник, а також (як резерв) для подачі у балон з водою для вприску водяного реагенту в реактор-газогенератор. В установці передбачена також лінія для подачі кисню в реактор.

Рідкі продукти процесу газифікації накопичуються в сепараторі, а цільовий газ поступає на замірну апаратуру, а далі в газгольдер і на спалювання.

На установці передбачена можливість проводити відбір проб отриманого газу як на виході з реактора-газогенератора, так і з його зон. Для цього на зовнішній стороні реактора передбачені окремі пробовідбірники (6 штук), які суміщені з кожною кишенею термопар. Це дає можливість прослідкувати за газоутворенням при моделюванні процесу підземної газифікації вугілля для отримання генераторного газу.

Для подачі води в реактор, окрім насоса, використовувати можна і балон з водою, котрий обладнаний витратовимірною системою. Регулювання подачі води в реактор ведеться за допомогою двох вентилів і контролюється двома манометрами. Точне дозування здійснюється за допомогою капілярної трубки, встановленої на виході з сифону. При необхідності подачу води або іншого рідкого реагенту можна здійснювати у кожен конкретну зону моделі вугільного пласта через пробовідбірники на корпусі реактора. Таким чином, існує можливість моделювати водопритік у зону газифікації при вивченні процесу підземної газифікації

вугілля (ПГВ), тобто виявляти вплив підземних вод на показники ПГВ, а також знаходити шляхи підвищення ефективності останнього.

Врахувати всі явища при моделюванні такого складного процесу, яким є підземна газифікація вугілля, доволі складно, однак за допомогою описаної вище моделі ПГВ можливе детальне вивчення фізико-хімічних перетворень у вугільному пласті і проведення оптимізації технологічних параметрів підземної газифікації вугілля для отримання цільового газу.

Для проведення експериментів вертикальний шахтний реактор-газогенератор завантажується певною кількістю сапропелітового вугілля відомої марки та відомих фізико-хімічних характеристик. Кількість завантаженого вугілля (G) зважується (в кг) і на основі цього вираховується, скільки в ньому знаходиться води, золи, горючих і летких компонентів, вуглецю, а також кількість кисню і, відповідно, повітря, необхідного для термічної переробки цього вугілля.

Проби синтезованого газу, відібрані в ході експерименту, зольний залишок процесу газифікації, смола та підсмольна вода підлягають в подальшому хімічному аналізу.

Макропористість вугілля в газогенераторі становитиме:

$$m = G / (\rho \cdot V), \quad (1)$$

де ρ – густина пластового вугілля; V – об'єм завантаження газогенератора, у нашому випадку $0,15 \text{ м}^3$.

Середня проникність завантаження:

$$K_{\text{ср}} = \frac{2\mu_{\text{пов}} l Q_{\text{пов}}}{F_{\text{газ}} (P_{\text{вх}}^2 - P_{\text{вих}}^2)}, \quad (2)$$

де $\mu_{\text{пов}} = 0,0181 \text{ сПз}$ – в'язкість повітря при температурі 20°C (на час заміру); l – довжина заправки вугілля в газогенераторі; $F_{\text{газ}}$ – площа робочого поперечного перетину газогенератора, см^2 ; $Q_{\text{пов}}$ – витрата повітря, $\text{см}^3/\text{сек}$;

$P_{\text{вх}}$ і $P_{\text{вих}}$ – тиск в газогенераторі відповідно на вході і виході, $\text{кг}/\text{м}^2$.

Питома макроповерхня вугілля, $\text{м}^2/\text{см}$, розраховується за формулою (3) [7]:

$$S_{\text{мрт}} \cong 200 \sqrt{\frac{\text{м}^3}{K_{\text{ср}}}} \quad (3)$$

Швидкість газової фази в газогенераторі:

$$V = \frac{Q_{\text{пов}} T P_0}{m F_{\text{газ}} T_0 P}, \quad (4)$$

де T_0 , P_0 – нормальні значення температури і тиску; T , P – температура і тиск в газогенераторі.

Зазначимо, що під час розпаду вугілля, при роботі дифузійного пальника метан згоряє до $\text{CO}_2 + 2\text{H}_2\text{O}$ з виходом $\sim 1,5 \text{ кг}$ випарів води на $1 \text{ м}^3 \text{ CH}_4$, що згорів. Фіксують кількість витраченого метану і води, що утворилася при його згорянні, яка не входить в баланс продуктів реакції. Наприклад, якщо для формування реакційної зони витрачено $10 \text{ м}^3 \text{ CH}_4$, з якого виділилося $15 \text{ кг H}_2\text{O}$, а отримано в сепараторі 18 кг конденсату, то в баланс продуктів реакції входить лише $3 \text{ кг H}_2\text{O}$.

Стисла характеристика вихідної сировини

Вихідний матеріалом для газифікації було некондиційне сапропелітове вугілля ЛВБ Межирічинського родовища пласта $\text{п}_8^{\text{в}}$, яке можна віднести до класу кеннелів. Макроскопічно воно є тверде, темного кольору, тонкозернисте, блиск матовий. Вугілля складене майже непрозорою основною масою (ОМ) темно-бурого кольору. Мікроспори жовтого кольору (10-60 %) розподілені в ОМ нерівномірно. Петрографічний склад (% на безмінеральну речовину): вітриніт – 27,0; семівтриніт – 17,9; ліптиніт – 48,1; фюзиніт – 11,4.

Технічний аналіз досліджуваного вугілля (% за масою), в середньому: W^{a} – 1,6; A^{d} – 44,8; S^{d} – 0,7; V^{daf} – 41,2. $Q_{\text{с}}^{\text{daf}}$ – 34,6 МДж/кг.

При сухій перегонці вихід первинної смоли в середньому складає до 15 % і напівпівкоксу – 84 %.

Елементний склад (%), в середньому: С – 75,9; Н – 5,4; S – 1,03; N – 0,4; O – 17,27 (за різницею).

Аналіз результатів експериментальних досліджень

На стендовій установці було проведено низку експериментів з термічної переробки сапропелітового вугілля на повітряному і водоповітряному дутті. У верхній частині газогенератора створювалась реакційна (розігріта) зона і за рахунок подачі дуття здійснювався процес газифікації вугілля. При цьому потік гарячих газів, виходячи із цієї зони, пошарово нагрівав вугілля, що було розташоване нижче. Це призводило до виділення з нього парів смоли та води, які потім поступали в холодильник і конденсувалися. Разом з рідкою фазою в процесі газифікації утворювався горючий газ з теплотворною здатністю близько 3,7 МДж/м³. Аналіз результатів експериментів показав, що сапропелітове вугілля, не дивлячись на його високу зольність, є доброю сировиною для термічної переробки.

Газогенератор стендової установки дозволяє максимально завантажити (в залежності від кусковості) до 220 кг товарного вугілля. Для спалювання цієї кількості вугілля необхідно до 2200 м³ повітря або, відповідно, 440 м³ кисню. На даній установці загалом було проведено 14 експериментів, з них 6 на повітряному дутті, 7 – на водоповітряному дутті і один пробний на перекисі водню. В результаті експериментів було прогазифіковано понад 2140 кг вугілля, отримано 1150 кг золи, більше від 222 кг смоли та відібрано для аналізу 74 проби генераторного газу.

Повітряне дуття

В ході експериментів виявилось, що процес пошарової газифікації сапропелітового вугілля на повітряному дутті з витратою повітря 70-170 м³/год. проходить досить стійко з високим екзотермічним ефектом. Завдяки цьому температура в реакційній зоні часто досягала величини, більшої від 1100 °С. Це призводило до прогорання кожухів термопар, які тому доцільно виготовляти із спеціальної жаростійкої сталі (табл. 4).

Таблиця 4

Зведені результати газифікації сапропелітового вугілля на повітряному дутті

№ експерименту	Завантажено вугілля, кг	Вихід основних продуктів газифікації				Середня теплота згоряння газу за складом, МДж/м ³
		зола		смола		
		кг	% на масу вугілля	кг	% на масу вугілля	
3	172	102	59,3	15,1	8,8	2,71
4	168	77	45,8	14,9	8,9	3,66
8	169	85,5	50,6	11,7	6,9	4,71
9	148	81,0	54,7	10,1	6,8	4,76
10	170	104,0	61,2	11,7	6,9	2,76
11	166	79,0	47,6	10,3	6,2	3,67
Всього	993	528,5	53,2	73,8	7,4	3,73

Для зниження температури в зоні горіння доводилось припиняти подачу повітря і подавати воду. Варто зауважити, що під час

короткочасової (3-4 хв.) подачі в реактор води близько 10 дм³/хв. або 60 кг/год., було отримано чистий «водяний» газ з теплотою

згорання в середньому 12,3 МДж/м³ з вмістом горючих компонентів в середньому 87 %. Вміст метану збільшувався з пониженням температури і з підвищенням тиску. Вихід смоли у всіх експериментах на повітряному дутті змінюється в межах 6,2-9,3 % за масою і становив в середньому 8 %. Теплотворна

здатність генераторного газу в середньому становила 3,73 МДж/м³.

Водоповітряне дуття

Витрата повітря становила в середньому 95 м³/год. (зміна подачі від 50 до 150 м³/год.), а води в середньому – 8,2 кг/год. або 0,2 кг на 1 кг вугілля (табл. 5).

Таблиця 5

Зведені результати газифікації сапропелітового вугілля на водоповітряному дутті*

№ експерименту	Завантажено вугілля, кг	Вихід основних продуктів газифікації				Середня теплота згорання газу за складом, МДж/м ³
		зола		смола		
		кг	% на масу вугілля	кг	% на масу вугілля	
1	170,5	86	50,4	20,4	12,0	4,62
2	152	83	54,6	18,5	12,2	5,83
5	168,5	72,5	44,2	20,7	12,3	4,76
6	214,0	80	37,4	25,4	11,9	4,50
7	113,4	49,7	43,8	14,3	12,6	3,28
12	203	120	59,1	23,8	11,7	4,48
13	109	59	54,1	11,8	10,8	4,35
14	119	68	51,2	13,6	11,2	6,01
Всього	1249,4	626,2	50,1	148,5	11,9	4,94

* Середні значення: витрата повітря – 75 м³/год. (експ. № 12-14), 100 м³/год. (експ. № 1-7); витрата води – 8,2 кг/год. (або 0,2 кг/кг вугілля); тиск – 0,25 МПа; температура – 850 °С.

Співвідношення витрат води і повітря становило в середньому 165 г води на 1 м³ повітря (теоретично цей показник становить 150 г води на 1 м³ повітря). Теплотворна здатність генераторного газу була вищою в порівнянні з теплотою згорання газу, отриманою на повітряному дутті, і становила в середньому 4,9 МДж/м³. Вищим був також і вихід смоли, який в середньому становив 11,9 % (на повітряному дутті цей показник складав 8 %). Хоч були завантажені куски різних фракцій крупності (1-70 мм), при візуальному огляді визначалося, що зола є однорідною.

Застосування водоповітряного дуття дозволило знизити температуру реакційної зони в газогенераторі до рівня ≤1000 °С, і, крім цього, дало змогу регулювати температуру в зоні реакції шляхом зміни співвідношення кількості води і повітря, які подаються в газогенератор. Виявилось також, що співвідношенням компонентів вода-

повітря при водоповітряному дутті можна в якійсь мірі впливати на якість одержуваного генераторного газу, досягаючи певного значення його теплоти згорання (наприклад 4,6-5,6 МДж/м³, експерименти №№5, 7), і на вихід кам'яновугільної смоли, доводячи цей показник до 15 % від маси завантаженого вугілля (враховуючи при цьому, що вихід смоли збільшується із зменшенням тиску в реакторі).

Водяне дуття

Під час проведення експериментів було відмічено, що перехід на цикл подачі у газогенератор самої лише води призводить до значного, але короткого зростання теплоти згорання газу – у середньому до величини 10,4 МДж/м³, але при цьому падає температура газифікації. Тому потрібно чітко витримувати тривалість газифікації повітрям і тривалість подачі самої лише води у реактор (табл. 6).

Зведені результати газифікації сапропелітового вугілля водою

№ експерименту	№ проби	Об'ємний склад генераторного газу, %								Теплота згорання за складом, МДж/м ³
		негорючі компоненти			горючі компоненти					
		N ₂	O ₂	CO ₂	CO	H ₂	CH ₄	C ₂ H ₆	Сума	
8	5	7,31	0,98	10,39	40,59	35,31	1,09	0,13	81,18	9,95
9	6	3,38	0,22	4,19	63,97	26,94	1,19	0,04	92,14	10,97
1	7	7,36	0,95	10,41	44,63	35,27	1,11	0,18	81,07	9,99
2	6	3,44	0,20	4,22	64,03	26,91	1,18	0,03	92,15	11,22
14	5	6,79	0,56	8,49	43,14	39,92	1,01	0,09	84,16	10,21
14	6	8,83	0,55	9,40	47,67	32,36	1,08	0,11	81,22	10,02
Середнє значення									83,65	10,39

Для підвищення кількості і якості смоли варто використати основні положення роботи [8], котрі захищені авторським свідоцтвом на винахід.

Для більш повного розуміння процесу газифікації наведемо детальніший аналіз експерименту № 7. В газогенератор завантажено 119 кг вугілля, в якому міститься: %: вологи – 1,84; горючих компонентів – 48,2. Зольність цього вугілля складає 49,8 %. Таким чином, в газогенератор завантажено $119 \cdot 0,018 = 2,1$ кг води; $119 \cdot 0,498 = 59,5$ кг золоутворюючих компонентів та $119 \cdot 0,482 = 57,3$ кг горючих компонентів. Елементний склад горючої речовини, %: С – 76,0; Н – 6,6; S – 1,0; N – 0,4; O – 16,2 (за різницею), тобто в газогенератор завантажено: вуглецю – $57,3 \cdot 0,76 = 43,6$ кг; водню – 3,7 кг; сірки – 0,57 кг і азоту – 0,2 кг.

Експеримент тривав 3,5 год. За цей час в реактор було подано 210 м³ повітря, 23 кг води і отримано на виході 13,6 кг смоли, 68 кг золи, 40 кг підсмольної води та майже 245 м³ горючого газу. Середній тиск в реакторі – 0,2 МПа, середня температура – 830 °С, витрата повітря була на рівні 50-55 м³/год і середня витрата води – 7,5 кг/год. В перших пробах склад і калорійність генераторного газу були відносно стабільними з невеликими відхиленнями. Перед відбором проби № 4 припинили подачу в газогенератор води. Якість горючого газу погіршилась. Перед відбором проб №№ 5 і 6 припинили подачу

повітря, подавали лише воду і було отримано «водяний» вугільний газ дуже значної калорійності (близько 11,6 МДж/м³).

Стабільний період синтезу проходив при наступних параметрах (в середньому): витрата повітря – 55 м³/год, витрата води – 7,5 дм³/год, об'ємний склад горючого, %: N₂ – 67,3; O₂ – 2,51; CO₂ – 2,48; CO – 19,23; H₂ – 6,91; CH₄ – 1,19; C₂H₆ – 0,29. Відповідно, елементний склад одного кубічного метру газу, м³/м³: N₂ – 0,673 ; O₂ – 0,135; H₂ – 0,103, C – 0,105. Середня калорійність газу склала 3,65 МДж/м³. Звертає увагу відсутність сірки у складі газу. Сірка, скоріше за все, перейшла в кам'яновугільну смолу та підсмольну воду (конденсат).

Загальний об'єм кисню у закачаному в реактор об'ємі повітря (210 м³) складає 43 м³ (210·0,204), а в генерованому газі – всього 33 м³ (245·0,135). Різниця складає 43 - 33 = 10 м³. Цей кисень швидше всього був витрачений на утворення конденсату в кількості 20 м³ газової фази або 15 дм³ води в конденсаті. Крім того, 2,1 дм³ води виділилося з вугілля і біля 22 дм³ було закачано в реактор разом з водоповітряним дуттям. Отже, водний баланс процесу практично збігається.

Деякий надлишок води в реакторі утворився, мабуть, внаслідок реакції кисню з воднем летких компонентів вугілля. В наших умовах не може бути зворотного процесу, тобто розкладу води з наступним утворенням H₂ і CO, тому що середня температура в

реакторі (830 °С) є недостатньою. Для покращення умов синтезу необхідно підняти температуру в реакторі до 850-1100 °С.

Середнє відношення витрати води до витрати повітря, тобто питома витрата води в ході експерименту, підтримувалася на рівні 137 г/м³ повітря, що є близьким до розрахункової величини 150 г/м³. Перевищення цього значення у випадку розкладу води призводить до зниження температури в реакторі і до затухання процесу синтезу. Тому перевищення цієї межі і наступне збільшення питомої витрати води є недоцільним. Реальний шлях покращення умов синтезу – це попередній розігрів реакційної зони в достатньо великому об'ємі до високих температур (> 900 °С).

Необхідно відзначити, що, при завантаженні газогенератора неоднорідним кускоподібним вугіллем, після завершення експерименту візуально було видно: не все вугілля прогазифіковане. У ньому утворилися прохідні канали, через які реагенти «проскакували», не вступаючи в реакцію. Очевидно, що газогенератор необхідно завантажувати більш однорідним паливом, наприклад, крупністю 10-30 мм, і дуття проводити рівномірно по всій площі поперечного перерізу газогенератора.

Відзначимо також, що внаслідок байпасів в газогенераторі в експерименті був задіяний не весь вуглець вугілля. Так, у газову фазу перетворилося лише $245 \cdot 0,105 = 26$ кг вуглецю, у рідку фазу, тобто смолу і підсмольну воду, перейшло не більше від 10 кг вуглецю. Разом це становить 36 кг, тобто близько 68 % від кількості завантаженого в реактор вуглецю (53,7 кг). Залишок вуглецю – 17,7 кг – вивантажили разом із золою з реактора після завершення експерименту. Покращити вступ вуглецю в реакцію можна як за рахунок більш рівномірного конвективного переносу зони синтезу, так і шляхом підвищення її температури.

Як видно, вихід смоли доволі стабільний в межах одного типу дуття в розрахунку на вихідне вугілля. В той же час, розбіжності кількості залишку, що не згорів (золи) та теплотворної здатності цільового газу коливаються в широких межах. Очевидно, що це пов'язано як з неоднорідністю вихідних проб, так і з різним температурним режимом експериментів. Як приклад, типові дані наведено у табл. 7. Однак, варто враховувати, що на вплив температури і відповідно складу проб буде впливати і просування фронту горіння по довжині реактора, що змінює локальні умови в часі.

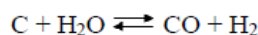
Таблиця 7

Температура в реакторі і склад основних компонентів газу (експеримент № 4)

№ п/п	Температура, °С	Об'ємний склад генераторного газу, %						Теплота згорання, МДж/м ³
		N ₂	CO ₂	CO	H ₂	CH ₄	Вищі вуглеводні	
1	950	69,66	4,17	8,73	14,28	1,48	0,1	3,31
2	850	66,74	3,58	23,44	3,51	0,84	0,1	3,56
4	880	68,58	2,80	20,56	2,97	1,06	0,1	3,23
3	910	67,33	1,66	21,30	6,41	1,23	0,1	3,77
5	860	61,79	2,85	24,70	7,64	1,46	0,1	4,44

Завантажено вугілля – 168 кг; золоутворюючих компонентів – 77 кг, смоли – 15,1 кг. Дуття – повітря. Тиск газифікації – 0,21 МПа, середня температура в реакторі – 890 °С.

Привертає увагу доволі помітна кількість наявного водню, навіть і без подачі зовнішньої води. Він, певно, утворюється за наступною реакцією:

Збільшення кількості водню в газі і сприяє підвищенню калорійності останнього.

Таким чином, проведені експерименти вказують на перспективність термічної переробки сапропелітового вугілля, яке на даний час складається у відвали. Для уникнення затрат на перевезення золоутворюючих компонентів, процес доцільно здійснювати в місцях видобутку. Середній вміст горючих компонентів отриманого газу становитиме, %: CO – 20-25; H₂ – 5-10. Це лише незначно нижче від вмісту їх у газогенераторному газі, який одержується з кондиційних сортів вугілля (відповідно 54-56 % та 10-13 %) [9]. Близькі також величини теплотворної здатності генераторного газу із сапропелітового вугілля (4,5-5,5 МДж/м³) та з гумусового вугілля (4,2-5,7 МДж/м³).

Особливо варто звернути увагу на значну кількість смоли, що утворюється – до 12 % на масу сапропелітового вугілля. Це цінна сировина – вона може бути використана безпосередньо як компонент дорожнього бітуму для асфальтних покриттів, чи як додаток до котельного палива. Однак, більш економічно доцільною видається її глибока хімічна переробка – наприклад, одержання з неї шляхом гідрування синтетичного рідкого палива. Подібні процеси відомі для смоли коксування [10].

Дослідженнями складу отриманих зразків смоли виявлено значні кількості фенолів, що містяться в ній [11-14]. Феноли можуть знайти кваліфіковане використання.

Висновки

Встановлено, що газифікація некондиційного сапропелітового вугілля – стійкий екзотермічний процес, при якому температура синтезу досягала температури плавлення золи. В процесі пошарової газифікації сапропеліту на водоповітряному дутті реально отримати горючий газ калорійністю до 6 МДж/м³, а вихід смоли довести до 150 кг на тону товарного вугілля.

Показано, що таке некондиційне паливо, як сапропелітове вугілля, є прекрасною сировиною для газифікації як в наземних, так і в підземних умовах.

Бібліографічний список

1. Білецький В. Проблеми переробки солоного вугілля // Праці наук. тов. ім Шевченка. – 2003. – Т. 10. Хемія і біохемія. – С. 205-227.
2. Гиссен Д. Формы серы вуглях // Сб. Химия твердого топлива. Ч.1. – М: ИЛ, 1951. – С. 70-101.
3. Кушнірук В.О., Бартошинська Є.С. Сапропеліти Львівсько-Волинського басейну. – Київ: Наукова думка, 1971. – 137 с.
4. Сидорович Я.Й. та ін. Дослідження процесу термічної деструкції сапропелітових сланців Львівсько-Волинського басейну з метою отримання рідких та газоподібних вуглеводнів: звіт про НДР / Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України. – № ДР2403Ф. – Львів, 1997. – 38 с.
5. Аронов С.Г., Скляр М.Г. Изучение методов химической переработки сапропелитов Львовско-Волинского бассейна: отчет о НИР / УХИН. – Харьков, 1991. – 282 с.
6. Гвоздевич О.В., Брык Д.В., Кухар Я.З., Бутин А.З. А.с. СССР № 1506113, МКИ С10J 5/00. Стенд для моделирования процесса подземной газификации угля. // Открытия. Изобретения. – 1989. – № 33. – С. 3.
7. Чекалюк Э.Б. Основы пьезометрии нефти и газа. – К.: Гостоптехиздат, 1981. – 292 с.
8. Чекалюк Э.Б., Стефаник Ю.В., Брык Д.В. А.с. СССР № 1460072, МКИ С 10В 49/02, С10J3/14. Способ переработки высокозольного топлива. // Открытия. Изобретения. – 1989. – № 7. – С. 3.
9. Менковский М.А. Химическая технология угля. – М.: Углетехиздат, 1953. – 46 с.
10. Groggins P.H. Procesy jednostkowe w syntezie organicznej. – Warszawa: Wyd. Naukowo-tech., 1966. – S. 606-609.
11. Брык Д.В., Гавенко В.А., Иванчишин О.П. и др. Характеристика смолы газификации сапропелитового угля Львовско-Волинского бассейна // Химия твердого топлива. – 1986. – № 5. – С. 63-68.
12. Брык Д.В., Гавенко В.А., Куречко Н.И. др. Исследование легких фракций смолы водовоздушной газификации сапропелитового

угля // Деп. ВИНТИИ – 1987. № 894. – В 87. – С. 11.

13. Брик Д.В. Смола продукт газификации твердых горючих ископаемых как сырье для химической технологии // Сб. науч. тр. Геология и геотехнология энергетических ресурсов Украины. – 1988. – С. 121-127.

14. Брик Д.В. Характеристика смолы, отриманої при моделюванні процесу підземної газифікації вугілля // Углехимический журнал. – 2005. – № 5-6. – С. 45-49.

Рукопис поступив в редакцію 02.02.2010